

СТАН І ПРІОРИТЕТИ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УКРАЇНІ

©2020 АБРАМОВА І. В.

УДК 336.717.1(477)
JEL: G14; G21; G28; O30; P47

Абрамова І. В. Стан і пріоритети фінансової інклюзії в Україні

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування стану та пріоритетів фінансової інклюзії в Україні. Теоретичний аналіз порушених у дослідженні питань здійснювався відповідно до загальнометодологічної схеми системного підходу. При вирішенні окремих завдань застосовувався статистико-економічний метод – для оцінки сучасного стану та тенденцій фінансової інклюзії в Україні, а також методи порівняльного аналізу й аналогії – для визначення перспектив інклюзивного розвитку фінансової системи України. Обґрунтовано, що стан впровадження фінансової інклюзії в Україні впродовж 2015–2019 рр. характеризувався збільшенням кількості безготівкових операцій з використанням платіжних карток, динамічним розвитком платіжної інфраструктури в торговельній і сервісній мережах. Аргументовано, що важливими завданнями розбудови та інклюзивності фінансового сектора України є розвиток Національної платіжної системи «Український платіжний простір», розширення платіжної інфраструктури та поліпшення умов для здійснення розрахункових операцій за допомогою платіжних карток, у тому числі в мережі Internet. Доведено, що низькі доходи населення, обмежений доступ до фінансових послуг, недостатній розвиток платіжної інфраструктури, невисокий рівень фінансової освіти й фінансової грамотності українців, є ключовими причинами уповільненого розвитку фінансової інклюзії в Україні. Встановлено, що перспективи розвитку фінансової інклюзії пов'язані зі створенням дієвих механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг, умов для підвищення фінансової грамотності населення та його поінформованості про послуги банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, розвитком платіжної інфраструктури та цифрових технологій у фінансовій сфері.

Ключові слова: фінансова інклюзія, фінансова послуга, фінансова освіта, фінансова грамотність, платіжна інфраструктура.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-10-294-300>

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 13.

Абрамова Ірина Вячеславівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту, Поліський національний університет (Старий бульвар, 7, Житомир, 10008, Україна)

E-mail: irina79abramova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3724-0342>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/U-4293-2017>

Scopus Author ID: 57210145848

UDC 336.717.1(477)
JEL: G14; G21; G28; O30; P47

Abramova I. V. Status and Priorities of Financial Inclusion in Ukraine

The article is aimed at theoretical and methodological substantiation of the status and priorities of financial inclusion in Ukraine. The theoretical analysis of the issues raised in the research was carried out in accordance with the general methodological scheme of the system approach. In solving certain problems, the statistic and economic method was used – to assess the current status and tendencies of financial inclusion in Ukraine, as well as methods of comparative analysis and analogy – to determine the prospects for inclusive development of the financial system of Ukraine. It is substantiated that the status of implementation of financial inclusion in Ukraine during 2015-2019 is characterized by an increase in the number of non-cash transactions using payment cards, dynamic development of payment infrastructure in both the trade and the service networks. The author advances arguments that the important tasks of development and inclusiveness of the financial sector of Ukraine are the development of the National payment system «Ukrainian payment space», expansion of payment infrastructure and improvement of conditions for settlement transactions using payment cards, including in the Internet. It is proved that low incomes of the population, limited access to financial services, underdevelopment of payment infrastructure, low level of financial education and financial literacy of Ukrainians are the key reasons for the slow development of financial inclusion in Ukraine. It is determined that the prospects for the development of financial inclusion are connected with the creation of effective mechanisms for protecting the rights of consumers of financial services, conditions for increasing financial literacy of the population and its awareness of the services of both the banking and the non-bank financial and credit institutions, the development of payment infrastructure and digital technologies in the financial sphere.

Keywords: financial inclusion, financial service, financial education, financial literacy, payment infrastructure.

Fig.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 13.

Abramova Iryna V. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, Polissia National University (7 Staryi Blvd, Zhytomyr, 10008, Ukraine)

E-mail: irina79abramova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3724-0342>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/U-4293-2017>

Scopus Author ID: 57210145848

Наразі фінансові можливості громадян України певною мірою є обмеженими через брак знань і відсутність досвіду з використання різного роду фінансових послуг. Особливо актуальним це питання постає перед населенням літнього віку, яке фактично залишається відрізаним від фінансової системи. Громадяни молодшого та середнього віку в Україні також продовжують використовувати готівку для здійснення платежів та розрахунків, не вмюючи, не знаючи або не розуміючи механізмів застосування сучасних фінансових послуг. Водночас, як показує світовий досвід, створення умов для вільного доступу всіх верств населення до фінансових продуктів і послуг сприяє економічному розвитку держави та зростанню доходів громадян через підвищення ефективності управління активами останніх, спрощення механізмів інвестування, доступності послуг фінансових посередників тощо. З огляду на окреслену проблему Національний банк України визначив фінансову інклюзію одним зі стратегічних завдань розвитку фінансової системи.

Проблемам, пов'язаним з фінансовою інклюзією, присвячені наукові доробки як закордонних, так і вітчизняних науковців. Огляд фінансової інклюзії в різних країнах світу та дослідження останніх емпіричних доказів того, як використання фінансових продуктів, зокрема платіжних послуг, депозитних рахунків, позик і страхування, може сприяти інклюзивному та економічному розвитку, висвітлено у працях таких закордонних вчених, як А. Деміргук-Кунт, Л. Клаппер, Д. Сінгер (А. Demirguc-Kunt, L. Klapper, D. Singer) [9] та ін. Оцінці наявних проблем у сфері фінансової інклюзії в Україні та окресленню перспектив і механізмів їх вирішення присвячені дослідження Л. В. Бережної та О. І. Снитюк [2].

Імпонує визначення фінансової інклюзії, запропоноване Ю. І. Шаповалом та О. І. Юхтою. Науковці вважають, що «фінансова інклюзія є засобом «повноцінного» використання інструментарію індустрії фінансових послуг, що зрештою сприяє досягненню довгострокового економічного зростання, оскільки стимулює впровадження інновацій, мобілізацію заощаджень і підтримку інвестицій» [8].

Проблеми та напрями забезпечення фінансової інклюзії в Україні визначив Д. М. Гладких, який наголошує, що «до ключових проблем забезпечення доступу широкого кола споживачів до фінансових послуг (фінансової інклюзії) в

Україні належать: недостатній рівень розвитку безготівкової економіки, низький рівень фінансової грамотності населення, обмеженість доступу до фінансової інфраструктури у сільській місцевості, недостатній рівень довіри з боку фізичних осіб до фінансової системи, пов'язаний із неналежним захистом прав споживачів» [3].

Економічний зміст фінансової інклюзивності як індикатора доступності фінансових послуг для населення розкривають Л. А. Дудинець та О. Є. Верней. Науковці ідентифікують компоненти фінансової інклюзії та здійснюють порівняльний аналіз доступності фінансових послуг для населення України та інших країн світу [4]. Підходи до розуміння поняття та ролі фінансової інклюзії є предметом дослідження К. В. Ануфрієвої та А. І. Шкляра [1]. Водночас, попри численні наукові дослідження інклюзивного розвитку фінансових систем, низка питань, пов'язаних зі станом і перспективами розвитку фінансової інклюзії в Україні, залишаються недостатньо вивченими та вирішеними.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування стану та пріоритетів фінансової інклюзії в Україні.

За даними Світового банку, близько 31%, або 1,7 млрд дорослого населення в усьому світі не мають розрахункового рахунку. Серед них 2/3 вважають, що ключовими причинами цього є брак грошей, віддаленість від постачальників фінансових послуг, відсутність документів, необхідних для його відкриття, або недовіра до постачальників фінансових послуг [12]. Провідні фінансові організації світу, у тому числі Група Світового банку, поставили за мету здійснити перехід до фінансової інклюзії, відкривши, таким чином, можливості економічного зростання та подолання бідності для більшості країн світу [10; 11].

Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД), членами якої є 35 країн світу, було офіційно визнано виключну важливість фінансової грамотності та започатковано унікальний проект щодо її підвищення, реалізацію якого покладено на Міжнародну мережу фінансової просвіти (INFE). Головними функціями INFE є розробка ключових компетенцій у галузі фінансової грамотності, розвиток фінансової освіти для малих і середніх підприємств, розробка рекомендацій щодо рівного доступу різних прошарків населення до фінансових про-

дуктів та послуг тощо. Під фінансовою інклюзією INFE пропонує розуміти процес доступного, вчасного та повноцінного просування фінансових продуктів і послуг, поширення їхнього використання серед усіх прошарків суспільства через впровадження наявних та інноваційних підходів паралельно з фінансовою обізнаністю та просвітою задля як фінансового зростання добробуту громадян, так і створення умов для економічної та соціальної інклюзії в державі [13].

Ключовими параметрами фінансової інклюзії визнано фінансову освіту, доступність фінансових послуг, фінансовий добробут громадян. Україна долучилася до світових тенденцій підвищення фінансової грамотності та популяризації фінансових послуг. Національний банк України визнав фінансову інклюзію однією зі стратегічних цілей своєї діяльності та почав вживати заходи щодо її активізації. Було зроблено акцент на розвиток безготівкових платежів та операцій, ринку банківських платіжних карток, платіжної інфраструктури, систем переказу коштів, Національної платіжної системи «Український платіжний простір тощо. У Річному звіті НБУ за 2019 р. наголошено, що «фінансова інклюзія – це створення умов для залучення населення та бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами» [5].

Наразі не існує єдиного наукового підходу до оцінки стану фінансової інклюзії в країні. Здебільшого дослідники спираються на евристичні методи дослідження, оскільки емпіричні дані, як правило, є обмеженими через брак інформації. Аналіз праць вітчизняних і закордонних науковців, а також світовий досвід дають можливість сформулювати уявлення про загальну картину рівня фінансової інклюзії

в економіці у трьох ключових вимірах: стану використання, доступності та якості [8].

Стан впровадження фінансової інклюзії в Україні впродовж 2015–2019 рр. характеризувався збільшенням у понад 3 рази кількості безготівкових операцій з використанням платіжних карток. Водночас динаміка операцій з використанням готівки не була такою інтенсивною. За останні п'ять років її зростання становило лише 31 % (рис. 1).

Суми операцій, здійснених з використанням платіжних карток, упродовж досліджуваного періоду зросли у 4,7 разу. За даними НБУ, половина безготівкових операцій, здійснених з використанням платіжних карток, відбулася в торговельній мережі, що становить понад 28% усіх безготівкових операцій. Така динаміка свідчить про активізацію населення в напрямі здійснення безготівкових платежів.

Доступність фінансової інклюзії забезпечується через розвиток платіжної інфраструктури, зокрема мережі безконтактних терміналів, терміналів у торговельній і сервісній мережах, інших пристроїв, ринку електронних грошей, систем електронних платежів тощо. Протягом 2015–2019 рр. динамічно розвивалася платіжна інфраструктура у торговельній і сервісній мережах, зокрема, кількість платіжних терміналів зросла майже у двічі, а банкоматів та ПТКС – на 2,4 тис. шт. (рис. 2). Водночас кількість банківських терміналів зменшилася на 3,8 тис. одиниць. За даними НБУ, у 2019 р. банки емітенти збільшили обсяг випущених електронних грошей майже у 2,5 разу проти попереднього року, або з 83,2 млн грн до 202,9 млн грн, обсяг операцій з електронними грошима зріс у 2,3 разу, або на 9489 млн грн.

Рис. 1. Динаміка операцій здійснених з використанням платіжних карток, млн шт.

Джерело: побудовано за звітними даними НБУ [5].

Рис. 2. Розвиток платіжної інфраструктури у 2015–2019 рр.

Джерело: побудовано за звітними даними НБУ [5].

Важливими завданнями розбудови та інклюзивності фінансового сектора України є розвиток Національної платіжної системи «Український платіжний простір», розширення платіжної інфраструктури та поліпшення умов для здійснення розрахункових операцій за допомогою платіжних карток, у тому числі у мережі Internet. На початок 2020 р. до функціонування Національної платіжної системи долучилося 50 банків, а її платіжні картки обслуговували близько 98% мережі торговельних платіжних терміналів України. Продовжується розширення кола учасників Системи BankID НБУ.

Якісний поступ фінансової інклюзії передбачає не лише розвиток ключових сегментів ринку фінансових послуг, а й створення дієвих механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг, умов для підвищення фінансової грамотності населення та його поінформованості про послуги банківських і небанківських фінансово-кредитних установ. У грудні 2018 р. агентством США з міжнародного розвитку (USAID), у рамках проекту «Трансформація фінансового сектору» було проведено дослідження за напрямками: фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні [7].

За результатами дослідження були зроблені висновки про те, що індекс фінансової грамотності населення України є на одному з найнижчих рівнів серед країн Європейського Союзу, а також країн – найближчих сусідів (Білорусь, Росія, Грузія тощо). Встановлено, що рівень фінансового добробуту українців низький, при цьому значна частка українських сімей живе на межі бідності. Результати опитування довели,

що в Україні недостатніми є ступінь користування банківськими рахунками, рівень заощаджень і фінансової інклюзії в цілому.

Дані рис. 3 свідчать про те, що, незважаючи на наявність у 63% респондентів рахунків у фінансових установах, 53% опитаних продовжують оплачувати комунальні послуги готівкою. Лише 22% респондентів здійснюють позики через банківські установи або користуються кредитною картою. Кошти на депозитних рахунках банків зберігають 12% українців, які взяли участь в анкетуванні, тоді як готівку в гаманці або вдома накопичують 52%. Така ситуація негативно впливає на добробут окремих сімей і послаблює економіку загалом (через слабкість фінансової системи та нестачу кредитних коштів для інвестування).

Відсутність довіри населення до банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, брак культури безготівкових розрахунків і низька фінансова грамотність – це лише невеликий перелік проблем, які потребують невідкладного вирішення на шляху до фінансової інклюзії. У Стратегії розвитку фінансового сектора України до 2025 р. окреслено бачення НБУ щодо розв'язання зазначених питань. В основу візії стратегії покладені євроінтеграційні прагнення України, які передбачають, окрім усього іншого, наявність у громадян рівня знань, достатнього для ухвалення персональних фінансових рішень [6].

Головний акцент на шляху до фінансової інклюзії НБУ робить на фінансову освіту молоді, готуючи відповідні навчальні заходи для освітніх закладів, планує змінити фінансову культуру населення. Наразі вживаються заходи щодо створення єдиної комунікаційної платформи, де різні

Рис. 3. Динаміка окремих показників фінансової інклюзії в Україні, 2018 р., % усього населення віком від 15 років

Джерело: побудовано за звітними даними [7].

стейкхолдери зможуть обмінюватися досвідом та одержувати інформаційно-консультаційну підтримку. Така підтримка є вкрай важливою як для пересічних громадян, які зможуть краще орієнтуватися у фінансових послугах, так і для фінансових установ, які, здійснюючи комунікацію як з клієнтами, так і один з одним, зможуть вдосконалювати якість фінансових послуг і продуктів.

На основі аналізу стану фінансової інклюзії в Україні можна виділити такі пріоритети її розвитку (табл. 1).

Для реалізації заходів з фінансової інклюзії варто враховувати і національний контекст. Зокрема, той факт, що Україна є країною, населення якої неодноразово відчувало на собі вплив фінансово-економічних криз, девальвацію грошової одиниці, інфляційні процеси тощо. Внаслідок цих подій українці мають низький рівень довіри до фінансових установ і національної грошової одиниці. Громадяни відчують себе незахищеними через брак правових інструментів регулювання прав споживачів фінансових послуг. Населення мало користується страховими послугами та послугами накопичувального пенсійного забезпечення через низький рівень доходів.

Водночас доходи населення є визначальним чинником для інклюзивного розвитку фінансового сектора. Своєю чергою, дослідження USAID доводять, що рівень доходів залежить від поведінки та ставлення людей до грошей: наскільки вони планують свої витрати, чи здійснюють заощадження, чи користуються позиками для за-

доволення поточних потреб. Саме тому фінансова освіта, як основа фінансової грамотності, є рушійною силою, здатною позитивно вплинути на фінансовий добробут громадян, спонукати їх до управління власними фінансами, розширити фінансові можливості. Не варто також забувати, що ми живемо у вік цифрових технологій, тому не зайвим буде використання цифрових інструментів, таких як інтерактивні освітні програми, фінансові онлайн-ігри для підвищення фінансової грамотності. Важливо робити акцент і на розвиток цифрових фінансових послуг як одного із компонентів інклюзивної фінансової системи.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що стан фінансової інклюзії в Україні не досяг належного розвитку. Причинами цього є: низькі доходи населення; обмежений доступ до фінансових послуг через недостатній розвиток платіжної інфраструктури, особливо в сільській місцевості; низький рівень фінансової освіти і фінансової грамотності українців. Водночас, як показує світовий досвід, створення умов для вільного доступу всіх верств населення до фінансових продуктів і послуг сприяє економічному розвитку держави та зростанню доходів громадян завдяки підвищенню ефективності управління активами останніх, спрощення механізмів інвестування, доступності послуг фінансових посередників.

Перспективи розвитку фінансової інклюзії пов'язані зі створенням дієвих механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг, умов для підвищення фінансової грамотності населен-

Пріоритетні напрями розвитку фінансової інклюзії в Україні

Напрями розвитку	Інструменти реалізації
Фінансова освіта	<ul style="list-style-type: none"> – Продовження розвитку освітніх програм, спрямованих на підвищення фінансової грамотності населення; – онлайн-навчання фінансовій грамотності; – організація семінарів, лекторіїв, конференцій тощо, присвячених підвищенню фінансової грамотності населення; – формування культури безготівкових розрахунків
Інформаційно-консультаційна підтримка	Продовження розвитку єдиної комунікаційної платформи споживачів і надавачів фінансових послуг
Захист прав споживачів фінансових послуг	<ul style="list-style-type: none"> – Удосконалення законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг; – формування системи державних гарантій споживачам фінансових послуг
Удосконалення та поліпшення якості фінансових послуг	Адаптація фінансових послуг/продуктів та обслуговування відповідно до міжнародних стандартів якості
Забезпечення інноваційного розвитку ринку фінансових послуг	<ul style="list-style-type: none"> – Застосування сучасних ІТ-технологій у роботі з клієнтами; – розвиток цифрових фінансових послуг
Посилення довіри населення до фінансових установ	<ul style="list-style-type: none"> – Стабілізація фінансово-банківської системи; – посилення моніторингу та контролю за діяльністю фінансово-кредитних установ

Джерело: авторська розробка.

ня та його поінформованості про послуги банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, розвитком платіжної інфраструктури та цифрових технологій у фінансовій сфері. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Ануфрієва К. В., Шкляр А. І. Фінансова інклюзія як чинник соціоекономічного розвитку. *Український соціум*. 2019. № 3. С. 59–77. URL: <https://ukr-socium.org.ua/archive/no-3-70-2019/financial-inclusion-as-a-factor-for-socio-economic-development/>
DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.059>
2. Бережна Л. В., Снитюк О. І. Шлях до стійкої фінансової інклюзії в Україні: аналіз актуальних проблем. *Облік і фінанси*. 2019. № 2. С. 71–80. URL: <http://www.afj.org.ua/ua/article/659/>
DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-2\(84\)-71-80](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-2(84)-71-80)
3. Гладких Д. М. Напрями забезпечення фінансової інклюзії в Україні. Аналітична записка. Серія «Економіка». 2019. № 8. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/analit-hladkyh-ekonomy-8-2019-1.pdf>
4. Дудинець Л. А., Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 2. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20182\(130\)/sep20182\(130\)_008_DudynetsL,VerneiO.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20182(130)/sep20182(130)_008_DudynetsL,VerneiO.pdf)
5. Річний звіт Національного банку України за 2019 рік. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2019-rik>
6. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/eMbmHjDsYNINdsE>
7. Проєкт USAID «Трансформація фінансового сектору». Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні. Червень 2019. Київ, 48 с. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf?fbclid=IwAR2AlpnGNn8big9d0_v6YEhNBwL69ErT0ToDVmY5Rq8dIJqSvLVndCm5ueM
8. Шаповал Ю. І., Юхта О. І. Вимірювання фінансової інклюзії: переваги та обмеження існуючих підходів. *Український соціум*. 2019. № 3. URL: https://www.researchgate.net/publication/338143404_Vimiruvannya_finansovoi_inkluzii_perevagi_ta_obmezenna_isnuucih_pidhodiv
DOI: [10.15407/socium2019.03.078](https://doi.org/10.15407/socium2019.03.078)
9. Demircuc-Kunt A., Klapper L., Singer D. Financial Inclusion and Inclusive Growth: A Review of Recent Empirical Evidence. *Policy Research Working Papers*. 2017.
DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8040>
10. The Little Data Book on Financial Inclusion 2018. World Bank, Washington, DC, 2018. URL: <http://hdl.handle.net/10986/29654>
11. The Global Findex Database 2017 / The World Bank. URL: <https://globalfindex.worldbank.org/basic-page-overview>

12. UFA2020 Overview: Universal Financial Access by 2020 / The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020>
13. OECD International Network on Financial Education – OECD/INFE. URL: <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-international-network-on-financial-education.htm>

REFERENCES

- Anufriieva, K. V., and Shkliar, A. I. "Finansova inkluziia iak chynnyk sotsioekonomichnoho rozvytku" [Financial Inclusion as a Factor for Socio-Economic Development]. *Ukrainskyi sotsium*. 2019. <https://ukr-socium.org.ua/archive/no-3-70-2019/financial-inclusion-as-a-factor-for-socio-economic-development/> DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.059>
- Berezhna, L. V., and Snytiuk, O. I. "Shliakh do stiikoi finansovoi inkluzii v Ukraini: analiz aktualnykh problem" [The Path to the Sustainable Financial Inclusion in Ukraine: Analysis of the Current Issues]. *Oblik i finansy*. 2019. <http://www.afj.org.ua/ua/article/659/> DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-2\(84\)-71-80](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-2(84)-71-80)
- Demircug-Kunt, A., Klapper, L., and Singer, D. "Financial Inclusion and Inclusive Growth: A Review of Recent Empirical Evidence". *Policy Research Working Papers* (2017). DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8040>
- Dudynets, L. A., and Vernei, O. Ye. "Finansova inkluziynist ta yii determinanty" [Financial Inclusion and its Determinants]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. 2018. [http://ird.gov.ua/sep/sep20182\(130\)/sep20182\(130\)_008_DudynetsL,VerneiO.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20182(130)/sep20182(130)_008_DudynetsL,VerneiO.pdf)
- Hladkykh, D. M. "Napriamy zabezpechennia finansovoi inkluzii v Ukraini" [Directions for Ensuring Financial Inclusion in Ukraine]. *Analitichna zapyska. Seriia «Ekonomika»*. 2019. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/analit-hladkyh-economy-8-2019-1.pdf>
- "OECD International Network on Financial Education – OECD/INFE". <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-international-network-on-financial-education.htm>
- "Proekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru». Finansova hramotnist, finansova inkluziia ta finansovyi dobrobut v Ukraini. Cherven 2019" [USAID Financial Sector Transformation Project. Financial Literacy, Financial Inclusion and Financial Well-being in Ukraine. June 2019]. http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf?fbclid=IwAR2AlpnGNn8big9d0_v6YEhNBwL69ErT0ToDVmY5Rq8dl-JqSvLVndCm5ueM
- "Richnyi zvit Natsionalnogo banku Ukrainy za 2019 rik" [Annual Report of the National Bank of Ukraine for 2019]. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2019-rik>
- "Stratehiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2025 roku" [Strategy for the Development of the Financial Sector of Ukraine until 2025]. *Natsionalnyi bank Ukrainy*. <https://bank.gov.ua/ua/files/eMbm-HjDsYNINdsE>
- Shapoval, Yu. I., and Yukhta, O. I. "Vymiruvannia finansovoi inkluzii: perevahy ta obmezhenia isnuuyuchykh pidkhodiv" [Measuring Financial Inclusion: Advantages and Limitations of Existing Approaches]. *Ukrainskyi sotsium*. 2019. https://www.researchgate.net/publication/338143404_Vimiruvanna_f finansovoi_inkluzii_perevagi_ta_obmezenna_isnuuyuchykh_pidhodiv DOI: 10.15407/socium2019.03.078
- "The Global Findex Database 2017". The World Bank. <https://globalfindex.worldbank.org/basic-page-overview>
- "The Little Data Book on Financial Inclusion 2018". World Bank, Washington, DC, 2018. <http://hdl.handle.net/10986/29654>
- "UFA2020 Overview: Universal Financial Access by 2020". The World Bank. <https://www.worldbank.org/en/topic/financialinclusion/brief/achieving-universal-financial-access-by-2020>